

УДК 37

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.3/28.208758>**Тетяна ОСТРЯНКО,***orcid.org/0000-0002-2402-7203*

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри соціальної роботи

Чернігівського національного технологічного університету

(Чернігів, Україна) *ostrzyanko_ts@ukr.net***Алла МЕКШУН,***orcid.org/0000-0003-1958-0941*

старший викладач кафедри соціальної роботи

Чернігівського національного технологічного університету

(Чернігів, Україна) *allamekshun78@ukr.net*

ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ АСЕРТИВНОСТІ У ПІДЛІТКІВ З АГРЕСИВНОЮ ПОВЕДІНКОЮ

Статтю присвячено обґрунтуванню важливості і дослідженню формування асертивності у підлітків з агресивною поведінкою. Агресія належить до однієї з найгостріших проблем сучасності. Такі негативні її прояви, як жорстокість, насильство, ворожість між людьми і народами, всеохоплююче відчуження людини, різноманітні прояви деструктивної поведінки тощо, все більше поширюються і в індивідуальному, і в суспільному житті. Агресивність як властивість особистості розмежовується здебільшого з поняттями «жорстокість» і «ворожість». Ці два поняття розрізняють за ознакою – «заподіяння страждань заради страждань». Агресивна людина може і не бути жорстокою, а жорстока людина завжди агресивна. Для сучасних підлітків характерними проявами поведінки є невміння ефективно спілкуватися з оточуючими та керуватися власним емоційним станом; невміння усвідомлено приймати власні емоції і виражати їх іншим; поводитися зверхньо, принижуючи інших; відстоювати свої переконання, порушуючи права інших; говорити зухвало та несміливо тощо. Запропоноване дослідження зосереджує увагу на потребі у формуванні відповідальної – асертивної поведінки у підлітків як ефективної моделі поведінки у підлітків з агресивною поведінкою. У статті представлено результати дослідження асертивності як комплексної характеристики, яка складається з таких компонентів, як: особистісно-комунікативний (контактність, відсутність страху, тривожності, емоційність мовлення), когнітивний (компетентність і розуміння себе та інших), поведінковий (навички соціальної поведінки). У результаті дослідження констатовано, що серед підлітків з агресивною поведінкою переважають низький рівень контактності, низький рівень розуміння власної відповідальності за поведінку, нерозуміння повною мірою інших, а також відсутність навичок активного слухання.

Ключові слова: асертивність, підлітки, агресивна поведінка, структурні компоненти.

Tetiana OSTRIANKO,*orcid.org/0000-0002-2402-7203*

Candidate of Pedagogics,

Associate Professor at the Department of Social Work

Chernihiv National Technological University

(Chernihiv, Ukraine) *ostrzyanko_ts@ukr.net***Alla MEKSHUN,***orcid.org/0000-0003-1958-0941*

Senior Lecturer at the Department of Social Work

Chernihiv National Technological University

(Chernihiv, Ukraine) *allamekshun78@ukr.net*

RESEARCH OF THE FORMATION OF ASSERTIVENESS IN TEENAGERS WITH AGGRESSIVE BEHAVIOR

The article is devoted substantiates the importance and research the formation of assertiveness teenagers with aggressive behavior. Aggression is one of the most pressing issues of our time. Such negative symptoms as cruelty, violence, hostility between people and nations, a comprehensive alienation of person, the various manifestations

of destructive behavior, are becoming more applies in the individual and in public life. Aggressiveness as a personality peculiarity, is defined in most cases with the concepts of "cruelty" and "hostility". These two concepts are distinguished on the basis of – "the infliction of suffering for the sake of suffering." An aggressive person may not be cruel and violent person always aggressive. For modern teenagers typical manifestations of behaviour are the inability to communicate effectively with others and be guided by their own emotional state; the inability to consciously accept their own emotions and to express them to others; behave arrogantly, humiliating others; to defend their beliefs, violating the rights of others; to speak boldly and nesslike and others. The proposed research focuses on the need to develop a responsible assertive behavior of teenagers as effective behaviors in teenagers with aggressive behavior. The article presents the results of the research of assertiveness as a complex of characteristics, which consists of components such as: personal communication component (contact, lack of fear, anxiety, and emotional speech), cognitive (competence and understanding of themselves and others), behavioral (social behaviours) components. The result of research found that among teenagers with aggressive behavior dominated by a low level of sociability; low level of understanding of their responsibility for the behavior; lack of understanding fully of others, and the lack of active listening skills.

Key words: *assertiveness, teenagers, aggressive behavior, structural components.*

Постановка проблеми. Проблема агресії та агресивності протягом століть розглядалася з різних позицій: філософських, релігійних, літературних тощо. Для психолого-педагогічної науки проблема природи агресивності має особливе значення, оскільки від відповіді на нього залежить вибір способів гуманізації суспільства за допомогою виховних впливів. Підлітковий вік часто називають «важким», «критичним», «переломним». У цей період відбувається багаторівнева перебудова організму дитини, завершується формування особистості. Відбуваються зміни з боку мотиваційної сфери особистості: поряд із навчальною мотивацією на перший план починає виступати потреба у спілкуванні з однолітками, засвоєння цінностей і норм підліткової сфери.

Агресія належить до однієї з найгостріших проблем сучасності. Такі негативні її прояви, як жорстокість, насильство, ворожість між людьми і народами, всеохоплююче відчуження людини, різноманітні прояви деструктивної поведінки тощо, все більше поширюються і в індивідуальному, і в суспільному житті. Водночас у науковому дискурсі все більше утверджується думка, що агресія є атрибутивною властивістю людини і належить до необхідних біологічних механізмів самозбереження і виживання виду, зокрема і виду *Homo sapiens*.

Водночас становлення особистості через самосвідомлення, активну внутрішню роботу відбувається у ранньому юнацькому віці. Це зумовлює критичне осмислення свого попереднього досвіду, формує нові уявлення про себе як особистість, про власне майбутнє. Цей вік сприятливий для розвитку відповідальності, самостійності, початку активної участі в житті суспільства, конструктивного вирішення різних проблем самовизначення. Саме асертивність розвиває усвідомлене ставлення до прийняття рішень, упевненої пове-

дінки, конструктивної поведінки, розуміння своїх бажань, гідне ставлення до самого себе й інших, уміння виражати свої думки відкрито, поважаючи інших, обговорювати конфліктні ситуації, не перекладати відповідальність за свої вчинки, спокійно пояснювати причини своєї поведінки тощо. Потреба у формуванні відповідальної – асертивної – поведінки як ефективного моделі поведінки у підлітків з агресивною поведінкою зумовило актуальність нашого дослідження.

Аналіз досліджень. Науковий напрям із вивчення цієї проблеми торкається багатьох сфер і галузей науки та відображає багатовимірний рівень соціального життя. Агресію як соціальний феномен і як специфічну поведінку досліджували як психологи, так і інші вітчизняні та зарубіжні фахівці – юристи, політологи, філософи, соціологи Р. Берон, Л. Белозерова, Н. Гришина, А. Зелінський, О. Змановська, Є. Ільїн, С. Іншаков, П. Ковальов, В. Кудрявцев, А. Налгаджян, Д. Ольшанський, А. Реан, Д. Річардсон, Ф. Сафунанов, Е. Фромм, В. Шейнов, О. Шляхтіна та ін., у працях яких дається загальна характеристика сутності агресії, її конкретних проявів.

Проблемам агресії присвятили свої праці В. Букатов, О. Долженко, М. Лукацький, В. Розін, А. Тутіков та ін. (осмислення ролі та місця молодіжних субкультур у соціальному просторі та їхній вплив на залежність формування поведінкового механізму молоді від субкультурних впливів); І. Альохін, С. Бондирева, І. Колесникова, А. Мудрик, В. Савченко, Є. Федак та ін. (еволюція молодіжних субкультур в історичному контексті); О. Бандура, А. Басс, З. Берковіц, Дж. Браун, Б. Грушин, Р. Гурова, Л. Жиліна, П. Кауфман, К. Лоренц, М. Мюррей, К. Річард, Р. Уолтер, З. Фройд, Н. Фролова, Е. Фромм, М. Шакуров та ін. (виникнення агресії під впливом субкультур).

Мета статті – дослідити формування асертивності у підлітків з агресивною поведінкою.

Виклад основного матеріалу. Однією з рис особистості є асертивність. Асертивність – сукупність психологічних властивостей людини, які формують його поведінку у суспільстві, побудовану на адекватній поведінці у критичних ситуаціях, що виявляється у впевнених рішеннях як своєчасній реакції на динаміку соціально-психологічних змін і впливу різних чинників, а також у психологічній рівновазі й етичному ставленні до інших у взаємовідносинах (Леонт'єв, 2008: 20). Асертивна поведінка – це поведінка впевненої у собі людини, коли потреби і права інших поважають тоді, коли, відповідно, поважають її права (Леонт'єв, 2008). Це така поведінка, для якої характерними є прямота, ясність та конструктивність та повага до іншої особистості. Асертивною є така поведінка, яка передбачає відкрите висловлювання своїх думок, почуттів і переконань без приниження почуттів і поглядів своїх співрозмовників. У конфліктній ситуації така поведінка дає змогу досягти компромісу без відмови від власної гідності й власних переконань. Люди, що поведуться асертивно, спроможні сказати «Ні!» без докорів сумління, злості, страху. Це ключове вміння для протистояння тиску, пресингу, маніпуляціям. Також асертивна поведінка ґрунтується на власній гідності і повазі до себе; готовності виголосити та захистити власні права й водночас визначати права інших на це. Власна гідність і повага до себе мають базуватися на пізнанні своїх слабких і сильних сторін, а також на щирих контактах із доброзичливими до нас людьми.

Основними характеристиками асертивної поведінки є: вираження своїх думок, переконань та почуттів прямо та відкрито, поважаючи інших; коли людина діє природно, не прагне когось підкорювати чи змінювати; готовність обговорювати конфліктні ситуації, співпрацювати, йти на компроміси; відповідальність за власні вчинки, не перекладаючи відповідальності на інших; вміння прямо щось попросити; вміння допомагати іншим, але за їхнім бажанням і проханням, не нав'язуючи своєї допомоги або свого розуміння; уважне вислуховування співрозмовника; спілкування спокійним голосом; вміння спокійно відмовляти і пояснювати причини відмови; намагання зрозуміти думки іншого. Такі ознаки є повністю протилежними для агресивної поведінки, для якої характерними є: відстоювання своїх думок, переконань та почуттів, порушуючи права інших; зверхня поведінка під час спілкування; насмішквате та зухвале ставлення тощо.

Асертивна поведінка часто порівнюється з упевненою поведінкою. А. П. Федоров під асертивною поведінкою розумів упевнену поведінку, за якої мета досягається активно, не порушуючи права інших людей (О. Галицький та ін., 2004: 40). О. Хохолова, продовжуючи дослідження А. П. Федорова, розглядала асертивну особистість як таку, яка дотримується позиції ненасильства (Хохолова, 2008: 17). Проблема асертивності має різні погляди науковців у її трактуванні. Л. Ніколаєв стверджує, що дане поняття більше використовується у таких контекстах, як відповідальність, вміння протистояти груповому тиску, етична переконаність.

Вітчизняна психологія термін «асертивність» почала розглядати після публікації книги чеських авторів В. Каппоні та Т. Новака. Також це відкрита поведінка, яка не принижує іншого і не завдає йому шкоди, це поведінка, за якої ураховуються інтереси інших людей (В. Каппоні, Т. Новак, 1995: 36). Найбільшу зацікавленість для науковців у проблемі асертивної поведінки становить здатність запобігати та долати конфліктні ситуації. Саме такий аспект поведінки є найгострішим у підлітків з агресивною поведінкою, які під час взаємодії з оточенням проявляють конфліктність або провокують її. Самоповага до себе та інших як основні компоненти асертивної поведінки, а також здатність прийняти на себе відповідальність – це ті аспекти, які необхідні для подолання агресії. Більшість науковців схиляється до думки, що саме асертивна поведінка є «золотою серединою» між пасивною та агресивною поведінкою. В. Галицький, О. Мельник, В. Синявський стверджують, що асертивній людині властиве компромісне вирішення проблемних ситуацій. Асертивність є редуційним чинником у прояві агресивної поведінки, порушенні її безпечного психологічного простору.

Ураховуючи той науковий факт, що існує різноманітність поглядів і підходів до структурних компонентів асертивності, у нашому дослідженні необхідно дослідити саме ті компоненти, які є необхідними для формування асертивності у підлітків з агресивною поведінкою.

Нами було розроблено програму дослідження, яка включала такі етапи:

I етап – етап підготовки дослідження. На цьому етапі було підібрано та обґрунтовано діагностичний інструментарій емпіричного дослідження.

II етап – етап проведення дослідження. На цьому етапі здійснено безпосередньо емпіричне дослідження компонентів асертивності у підлітків з агресивною поведінкою.

Усі респонденти були детально проінструктовані щодо правильного виконання методики. Для підвищення достовірності результатів дослідження проводилося анонімно.

III етап – аналіз та інтерпретація отриманих даних. На цьому етапі аналізувалися отримані результати.

Дослідженням було охоплено 45 підлітків (12–13 років), 25 хлопців і 20 дівчат, які перебувають у центрах соціально-психологічної реабілітації дітей. У цих центрах знаходяться діти, які опинилися у складних життєвих обставинах: соціальні сироти, діти з неблагополучних сімей, діти, схильні до бродяжництва, та ін.

У ході дослідження було розроблено авторську методику, а також використано тест А. Ассігнера, який дає змогу визначити, наскільки підлітки проявляють неврівноваженість та жорстокість до інших; листок Форверга для визначення рівня контактності.

У нашому дослідженні ми розглядаємо асертивність як комплексну характеристику, у якій необхідно досліджувати особистісно-комунікативний (контактність, відсутність страху, тривожності, емоційність мовлення); когнітивний (компетентність і розуміння себе та інших) і поведінковий (навички соціальної поведінки) компоненти.

Результати дослідження поведінкового компонента (тест А. Ассігнера) засвідчили, що серед дівчат і хлопців переважає середній рівень неврівноваженості та жорстокості. Також було виявлено, що у 27% хлопців середній рівень агресивності, у дівчат – 50%. Низький рівень агресивності відзначається у 9% хлопців та у 15% дівчат. За результатами було визначено, що середній рівень прояву агресивності переважає у підлітків.

Для визначення особистісно-комунікативного компонента асертивності застосовували дослідження рівня контактності – здатності до товаристськості, взаємодії.

Контактність є тією основою, на якій будується спілкування. Під контактністю розуміється емоційно благополучні, довірливі взаємовідносини, тактовність і повага один до одного, що забезпечує сприятливий клімат у колективі, в якому перебуває дитина. Контактність підлітка з агресивною поведінкою полягає у його готовності до спілкування, відкритості до інших. Визначення рівня контактності здійснювалося за допомогою опитувальника М. Форверга на контактність, який дає змогу визначити такі якості, як емпатія, повага, відвертість, щирість, ініціативність, безпосередність.

Результати дослідження продемонстрували тенденцію низького рівня контактності серед хлопчиків та середній рівень контактності серед дівчат. Найменш контактними є хлопці – 32%.

Дослідження когнітивного компоненту дало змогу визначити знання підлітків щодо асертивної поведінки, її проявів у взаємодії з оточуючими, вміння розуміти свої права і знати права інших.

Так, серед респондентів 80% (36 осіб) не усвідомлюють відповідальність за наслідки своєї поведінки, тобто є схильними до осуду емоцій та поведінки інших. 50% опитаних звикли виправдовувати тільки свою поведінку, даючи часто неправдиві пояснення. 40% підлітків не завжди готові визнати, що інші також мають право на захист своїх пров. 44% респондентів не дивляться під час спілкування в очі, а також не намагаються розуміти думку інших. Для підлітків також характерні такі тенденції, як невміння прямо коректно про щось просити, якщо їм у чомусь відмовляють, то вони проявляють своє невдоволення, не звикли уважно слухати свого співрозмовника.

Такі результати засвідчили у необхідності формування навичок асертивності у підлітків з агресивною поведінкою.

На основі результатів дослідження нами було сформульовано такі компоненти асертивності: когнітивний, поведінковий, комунікативний. Важливу роль у формуванні асертивної поведінки у підлітків з агресивною поведінкою відіграють також знання і розуміння механізмів здійснення агресивної поведінки, оскільки вони можуть бути: провокуючими, коли агресія провокується впливом неприйнятної поведінки або ж відповідними шаблонами, наказами, різними невдалими захопленнями (грішми); регулюючими, коли на поведінку підлітка впливають покарання, схвалення або ж підліток постійно спостерігає за тим, як карають іншого; засвоєними – механізм, який породжує агресію як унаслідок біологічних особливостей (нервову систему, гормональний розвиток), так і через власні спостереження підлітка, особистий досвід. За допомогою розробленої авторської анкети було констатовано, що у 62,2% підлітків агресивна поведінка була провокуючою. Це пояснюється тим, що поведінка підлітків мотивувалася їхніми асоціальними захопленнями, внаслідок чого вони постійно отримували накази, вказівки з боку дорослих, що ще більше призводило до загострення їхнього стану. 37,8% підлітків мали прояви агресивної поведінки через нестійкість нервової системи, що характерно для підліткового віку.

Висновки. Отже, агресивна поведінка у підлітків стає нині однією з проблем, які набувають

глобального характеру. Серед науковців немає загально визнаної теорії агресії, оскільки кожний конкретний випадок роботи з агресивним підлітком є неповторним і унікальним. Проте, щоб працювати з агресивною дитиною, необхідно знати і розуміти основні теорії. Редукції агресії сприяє асертивна поведінка, яка реалізується через певні соціальні ситуації. Поняття «асертивність» передбачає наявність особистісної та соціальної готовності до власної життєтворчості, здатності актуалізувати та адекватно реалізувати власні прагнення.

Подолання агресивності у підлітків необхідно здійснювати виходячи з досвіду, набутого під час проведення соціально-психологічних досліджень. Так, результати проведеного дослідження серед підлітків з агресивною поведінкою дають підстави стверджувати, що необхідно формувати у них такі компоненти асертивності: особистісно-комунікативний (контактність, відсутність страху, тривожності, емоційність мовлення), когнітивний (компетентність і розуміння себе та інших), поведінковий (навички соціальної поведінки).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бойко В. В. Энергия эмоций в общении: взгляд на себя и на других. Москва : Филинь, 1996. 472 с.
2. Капони В., Новак Т. Как делать все по-своему, или Ассертивность – в жизнь. Санкт-Петербург : Питер, 1995. 186 с.
3. Леонтьев А. А. Ассертивность. Общение и деятельность общения. Санкт-Петербург : Питер, 2008.
4. Соціально-психологічний словник / О. О. Мельник та ін. Київ, 2000.
5. Хохолова Е. В. Конструктивная агрессивность в формировании навыков асертивного поведения студентов вуза : автореф. дисс. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогическая и возрастная психология». Нижний Новгород, 2008. 26 с.

REFERENCES

1. Boiko V.V. Enerhiya emotsyi v obshchenyy: vzglihat na sebia y na druhykh. [Energy emotions in communication: a look at ourselves and others]. Information publishing agency "Fylyn" / V.V. Boiko, 1996. 472 p. [in Russian].
2. Kappony V. Kak delat vse po-svoemu yly Assertyvnost – v zhyzn. [How to do it own way or Assertiveness – in life] / V. Kappony, T. Novak. SPb.: Peter, 1995. 186 p. [in Russian].
3. Leontev A. A. Assertyvnost. Obshchenye y deiatelnost obshcheniya. [Assertiveness. Communication and activities of communication] / Leontiev A. A. SPb.: Peter, 2008. 167 p. [in Russian].
4. Sotsialno-psykholohichnyi slovnyk. [Socio-psychological dictionary] / O. O. Melnyk [author of the compiler: V.M. Galitsky, O. O. Melnyk, V.V. Sinyavsky]. K. 2000. 80 p. [in Ukrainian].
5. Khokholova E.V. Konstruktivnaia ahressyvnost v formirovaniy navykov asertyvnogo povedeniya studentov vuza. [Constructive aggressiveness in building skills of assertiveness behavior of University students]: abstract for the degree of a Candidate of Psychological Sciences in specialty 19.00.07 «Pedagogical and developmental psychology» / E.V. Khokhlova. Nizhny Novhorod. 2008. 26 p. [in Russian].